

*Паметта на потомците
The Memory of the Descendants*

**ДИМИТЪР ДОНЧЕВ –
С ВЪЗХИТА ЗА БЪЛГАРСКИЯ УЧИТЕЛ
100 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ДИМИТЪР ЕВСТАТИЕВ ДОНЧЕВ
(5.10.1913 – 15.02.1997)**

Йордан Колев – ученик и последовател на Димитър Дончев
Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. В памет на Димитър Дончев се прави опит за синтез и похвала както на личността му, така и на неговите оригинални историко-педагогически идеи за българското образование.

Keywords: Homeland, teacher, Bulgarian school, national revolution, apostle-teacher

*Идеал на човешкото съвършенство
е Васил Левски – най-великият българин –
защото служи на църквата,
защото носи чиста душа, чист човек, певец.*
Д. Дончев

*Незнайният български учител –
единственият във вечността на времето.*
Д. Дончев

I. Димитър Дончев – нежният рицар на българската духовност

Нежният рицар на българската духовност Димитър Евстатиев Дончев е роден в София на 5 октомври 1913 г., където получава основното си образование: завършва началното училище „Бр. Миладинови“ при учителя Руси Сираков, а в прогимназиалните класове учи и цигулка при Иван Кукудов. Продължава своето образование в III мъжка гимназия в София, но заболява и прекъсва обучението си. Постъпва в Рилския манастир (и по здравословни съображения) – там е послушникът Милети: в периода от 1929 г. до 1931 г. неговото духовно самоусъвършенстване се ръководи от игумен Кирил. Избран е за стипендиант на манастира и е изпратен в Софийската духовна семинария, която той успешно завършва в 1937 г. После младият Дончев учи в Богословския факултет на Софийския университет и се дипломира през 1941 г., но не

спира да учи – продължава висшето си образование, докато успешно завършва и Юридическия факултет (1947 г.). В периода 1948 – 1955 г. Д. Дончев е в Дирекцията на вероизповеданията към Министерството на външните работи, след което постъпва научен сътрудник в БАН, а по-късно, вече старши научен сътрудник, продължава своите историко-педагогически проучвания в Института по образованието в София.

Димитър Дончев е голям българин и забележителен патриот. Само с научни средства той служи на българската идея – култура, образование, църква; като влюбен иконописец плете красотата на българската реч и възпява божествения дух на нацията; един поет на красивото в историята на българите, на нежността в историческите символи на родните корени. Д. Дончев по свой си деликатен и ненатрапващ се начин съгражда творческото си дело, изпълнява тихо и всеотдайно човешкия и националния дълг – като предан рицар и нежен трубадур защитава и възпява българската духовност. Той е търпеливо търпелив и неуморно постоянен в усилията си да установи и научно да докаже истината в българската история и най-вече в историята на българската светиня – народното училище, като почти по всеки проблем постига оригинална авторска гледна точка: учен на детайла – изпипва и проверява лично всеки факт и всяка дори най-елементарна подробност в процеса на изследването и анализа на резултатите; диалектик, който непрекъснато развива и обогатява възгледите си. Енциклопедист и полиглот, той преди всичко е злободневен автор, открит, публичен – като струна, настроена на актуални вълни. Отговорен и критичен, Дончев е взискателен рецензент и редактор, принципен и последователен ръководител на млади учени и авторски групи.

II. Димитър Дончев за българското училище

Димитър Дончев с удоволствие изследва и научно доказва пламтящо-разгарящата общественно-проповедническа дейност на националното училище (като „серафимите около божия престол“) през дълголетната трагична история на българите. Той страстно разкрива непреходното в същността, корените и традициите на българската светиня, нейната очистваща огнена любов и предводителско наставничество, като:

– доказва как още Св. Климент Охридски свързва училището с идеите и борбите за независимост на държава, църква и култура, като той подчинява възпитанието и образованието на политическите цели на българските князе и патриарси;

– показва как Патриарх Евтимий Търновски се опитва да сплоти българския народ и неговите царе чрез един общ (макар и вече остаряващ) книжовен език, да култивира чувства на национална гордост и родолюбие чрез авторските си жития на български светии;

– разкрива как Константин Костенечки наставлява децата да уважават по-възрастните хора и да се държат благоприлично; научно доказва хуманизма на неговия звуков метод за ограмотяване;

– посочва ренесансовия подем на българското образование към края на XIV в. и неговия ценностен отзвук у съседните народи и държави – К. Костенечки, митрополит Киприян, Григорий Цамблак и др. (Дончев, 1997; Дончев, 1994; Дончев, 1970б).

Димитър Дончев много точно определя и историческата роля на килийните училища, която според него „се заключава в това, че те се явяват продължители на Кирило-Методиевите традиции – в тях се преподава създадената от Кирил и Методий славянска азбука, изучават се славянски книги – тези, които двамата братя бяха превели от гръцки на старобългарски език, и което е много важно, в тях твърде отрано се говори нещо и за другите славянски народи“. В продължение на много години „тези традиции крепят народния дух – подчертава Дончев, – за да се стигне до националното ни Възраждане, когато зароденото в килийните училища просветно движение надхвърля техните рамки и се превръща в неудържима революционна сила“ (Дончев, 1967, 1970а).

Нов научен поглед върху историята на прехода към новобългарското образование Д. Дончев постига и в проучванията си за славянобългарските училища в Свищов и за техния приемник – Великото Габровско училище. Според него славянобългарските училища на Е. Васкидович (1815) и на Хр. Павлович (1831) експериментират нова, по-горна степен на българското училище и очертават модела на бъдещата прогимназия. Още Е. Васкидович прилага нови форми на училищна организация, от която впоследствие заимстват габровци при създаването на своето училище: всеобщо обучение; светско образователно съдържание; обществено финансиране; взаимоучителна организация на процеса на обучение; училищна сграда; професионални учители и пр. Обаче и в двете училища, въпреки родолюбието на водещите им учители и тяхното вдъхновяващо преклонение пред родния език, аргументира се Дончев, се изучава само гръцки език, който е „въведен по искане на свищовските търговци, защото този език имал широко приложение във вътрешната и външната търговия... бил необходим за научните интереси на българската младеж“ (Дончев, 1965).

Димитър Дончев приема, че ерата на новобългарското образование започва с отпадането на гръцкия език от Габровското училище и налагането на обучение само на майчин език. „С решителното отхвърляне на гръцкия език – пише Дончев – и изучаването на всички предмети на български език Габровското училище извършва един революционен акт за времето си и поставя наистина началото на новобългарското образование. То първо се освобождава от опеката на гръцките владици, които по отколешна привилегия са се „грижели“ за просветата на православното население в Турската империя. С основаването на Габровското училище се преустановява и традицията някои светски

училища у нас да се наричат славянобългарски, в които, както казва Неофит Бозвели, обучението се е водило на славянобългарски диалект. Габровското училище се ръководи от Неофит Рилски, който е един от първите радетели за очистването на българския език от остарелите форми на църковнославянския език и за създаване на новобългарски език (западно наречие). Именно този език Неофит въвежда в Габровското училище... въвежда и предметът българска история“ (Дончев, 1965).

Националното значение на Габровското училище Д. Дончев разкрива така:

„Габровското училище в скоро време става истинско общонародно просветно средище, в което идват да се учат на роден новобългарски език младежи от всички краища на страната. Наред с това то става разсадник на усъвършенстваната вече от Неофит Рилски взаимоучителна метода за цяла България“ (Дончев, 1965).

В проучването си за историята на българското училище в Букурещ (1869) Д. Дончев отбелязва, че то е не само национален светлик на просвещението (прилагат се идеите и организацията на Габровското училище), а „и една от многото прояви на братските и дружелюбни отношения между българи и румъни в миналото“. Може би Букурещкото училище изразява същностния символ на разгарящата се българска просвета, тъй като сградата му е – както пише Дончев – „истински дом на българската възрожденска култура: в нея се откриват българска църква и училище „Кирил и Методий“, а в мрачните ѝ подземия се помещава печатницата на Любен Каравелов. Тук учителства и живее известно време и Христо Ботев... учители са Кирияк Цанков и други изтъкнати възрожденски дейци. То дава просвета и знания на много български деца. В него те се възпитават и на любов към своето отечество България“ (Дончев, 1969).

В своите многобройни и разностранни историко-педагогически изследвания Д. Дончев отделя специално внимание на Българската екзархия в Цариград, за да разкрие нейната националноспасителна роля в най-тежките години на робството. Водещата авторска идея е да онагледя фактологически невероятната всеотдайност и трогателната настойчивост на българските просветители „в името на патриотизма и ученолюбието... да се даде възможност на българина да възпитава чедото си на майчиния му език, като му подбуди вътрешното чувство да цени своето и народността си“. Може би именно българските училища в Македония и Одринска Тракия са същинските серафими около българския престол – Свободата! (Дончев, 1984; Дончев, 1979; Дончев, 1967).

Според Димитър Дончев блестящият венец на доосвободенското образование на българската младеж е Болградската гимназия. Основана през 1859 г., тя обгръща и възпламенява младите надежди на националната революция – Дончев цитира един от учениците ѝ Атанас Хитов, който в писмо до вуйчо си П. Хитов споделя за общата готовност (своята и на другите 18 – 20-годиш-

ни младежи – „най-първи в цялата гимназия и по учението си, и по доброто си поведение“) „да додем и да умрем за сладкото име на свободата“. Авторът Дончев посочва и саможертвата на нейния ученик Върбан Господинов, който загива като четник на Хр. Ботев, и примера на много други болградски възпитаници, взели участие в Освободителната война. „Едни от първите строители на младата българска държава – посочва Дончев – са завършили Болградската гимназия. Между тях са министрите Димитър Греков, Димитър Агура, Иван Салабашев, Георги Згурев, доблестният воин Олимпий Панов, талантливият пълководец генерал Иван Колев, изтъкнатите учени акад. Ал. Т. Балан, проф. Георги Дерманчев, фолклористът полк. Г. Янков и др.“ (Дончев, 1968).

III. Димитър Дончев за незнайния български учител

Димитър Дончев избира за идеал на човешкото съвършенство Васил Левски: „най-великият българин – защото служи на църквата, защото носи чиста душа, чист човек, певец“. В този смисъл и с основание тук допускаме, че той така разбира и целта на възпитанието – социално активната саморазвиваща се хармонична личност, която пази природната си чистота, като я допълва с религиозни добродетели и художествено творчество.

Символът на най-достойните български педагози Д. Дончев вижда в просвещенски всеотдайната Вела Благоева (Виктория Живкова), а сред съвременниците си – в личността и делото на Генчо Пиръов: скромен, учител на човека, толерантен (чл.-кор., проф., д. н., най-видният български психолог). Според Дончев днес българският учител трябва да се стреми (по принцип) да прилича на Трайко Китанчев – да е подготвен, да чете, да осмисля фактите, които изучава, да формира обективност в мисленето и писането на ученика.

Декларираните от Димитър Дончев възгледи и оценки позволяват да се конструират негови разбирания за социалната същност и просвещенските функции на българския учител, в основата на които е тълкуването му относно първопричините за величието на Ян Амос Коменски като класик педагог: защото в творчеството си той съчетава религията, науката и педагогиката. Именно от такава позиция Дончев подхожда и в своите изследвания върху историческата роля на народния учител да е бляскав будител и апостол на националния дух.

Обобщено от анализа на резултатите от неговите историко-педагогически проучвания може да се синтезират три същностни черти на българския учител – *учен, хуманист, апостол*.

Ученият-просвещенец има за цел да ограмотява народа, за да осветява чрез знанието пътя му към прогреса и социалната справедливост.

Хуманистът-идеалист има за цел нравствената чистота на българина, за да го води към Бог и личностното съвършенство.

Апостолът-будител има за цел да възпитава възвишения патриот и щастливия гражданин, ратуващ за свободно Отечество.

Възможно е тук да се очертаят трите триади от същността, задачите и средствата в мисията на народния учител на българите:

УЧЕН – ГРАМОТНОСТ – ОБРАЗОВАНИЕ
ХУМАНИСТ – НРАВСТВЕНОСТ – РЕЛИГИЯ
АПОСТОЛ – ПАТРИОТИЗЪМ – ВЪЗПИТАНИЕ

Приблизително така ученият Д. Дончев разбира връзката между същностните черти на българския учител, целите, на които се е посветил, и средствата за постигането им. Затова той с особена обич често се позовава на текста от окръжното писмо на министър Ст. Омарчевски (25 юли 1922 г.), с което 1 ноември се обявява за празник на българските будители: „А в полумрака на нашето минало – цитира Дончев – се откриват големи фигури на редица велики българи, които с необикновено увлечение и с една завидна самопожертввателност са служили на своя народ, които не са пожалили ни сили, ни младост, за да положат основите на нашия културен и политически живот...“. А сред сияещата плеяда от народни будители с най-велики заслуги според Д. Дончев е *незнайният български учител* – „тогава той бе единственият, който даваше знания на деца, младежи и възрастни; той вършеше възпитателна дейност в училище и вън от него; той – учителят, бе, който решаваше и културните проблеми на времето“ (Дончев, 1991).

Може би представата си за научната същност на българското учителство Д. Дончев намира в едно откровение на К. Шапкарев: „Всичко, което съм постигнал като личност – цитира го Дончев, – дължа на три обстоятелства: на здравата научна основа, която бе турил у мен учителят ми Янаки Стрезов; на тясното ми общуване с Д. Миладинов и на неуморните ми и непрестанни собствени трудове за саморазвитие, които понякога стигаха до самозабравяне“ (Дончев, 1979).

Според Д. Дончев образецът на учителя-учен е сътворен още от Св. Климент Охридски, който в многостранната си учителска и културно-просветна дейност е експериментирал педагогически иновации. Научен подход в своята управленска и преподавателска дейност реализира и Наум, който въвежда в Преславската школа и светски знания. От този златен век на българската култура Д. Дончев специално изтъква Ч. Храбър и К. Преславски за най-добрите книжовници на своето време. „А българският богомилски учител – пише той, – който внесе идеята за социална правда като нов елемент в съдържанието на народното образование, завинаги записа името си в историята на човечеството като предвестник на последвалите реформаторски и революционни движения за преустройство на обществото“ (Дончев, 1997; Дончев, 1970б; Дончев, 1967).

Д. Дончев доказва научните приноси на учителя и през Второто българско царство, когато в по-големите градове училищата вече се ръководят от светски лица, които откриват школи за калиграфно преписване и художествено подвързване на книги, откриват училища по изобразително и певческо

изкуство. „До нас не са стигнали имената на учителите в тези школи и училища – отбелязва Дончев. – Но запазените веществени паметници говорят за тяхното голямо майсторство и талант“. С европейска значимост е и дейността на учителите от школата на Патриарх Евтимий Търновски, които вече „се интересуват живо от въпросите на педагогиката“. Например: „Константин Костенечки отива да повиши педагогическата си подготовка в школата, която Евтимий открива след заточението си в Бачковския манастир“. И след падането на България под турско господство много от изявените български учители (Киприян, Г. Цамблак, К. Костенечки, Андроник и др.), твърди Дончев, „развиват активна просветна и книжовна дейност в Сърбия, Румъния и Русия и с това допринасят много за духовния и културен подем на народите в тези страни“, съдействат за тържеството на европейския хуманизъм (Дончев, 1994; Дончев, 1967).

Според Д. Дончев най-изтъкнатите книжовници на българското Просвещение са Паисий Хилендарски и Софроний Врачански – учени от европейска величина. Без да притежава голямо за времето си образование, Паисий написва книга, „която – по мнението на Дончев – не стои по-ниско от нивото на тогавашната наука“. Той посочва, че „родоначалникът на нашето национално Възраждане“ първо вниква в причините за злощастната съдба на българския народ, анализира отделните фактори и едва на тази основа представя новата социално-политическа алтернатива и гениалната си стратегия за национално освобождение. Дончев приема, че Паисий „е построил своята книга предимно върху извори и върху най-известните тогава съчинения и други материали... Чувството му към историческата истина го е накарало да ходи чак в немска земя... да ходи в Русия (Москва), за да събира материали за своя труд... ползвал е немски и руски език...“ (Дончев, 1967; Дончев, 1962).

Димитър Дончев счита, че Софроний приема монашество не за да кандидатства за епископ, а за да се посвети на творчески труд в Капиновския манастир и като серафим да разгорява и пречиства българския народ, да го наставлява чрез проповед по пътя към доброто. Вече в Румъния, той с голяма мъка „изповядва, че има „една скорб“, че не е изпълнил ролята си на „разгоряващ“ серафим, че не е сред народа си“. Но той се утешава, отбелязва Дончев, „че това е станало не „зарад почивание мое“, но от „голяма нужда и тешкий долг да испише няколко книги по нашему българскому языку“. Просвещенски смисъл Софроний придава и на историческата си прокламация (1812), подписвайки се „Серафим Архиерей Болгарский“ – Д. Дончев блестящо изследва и научно доказва неговите родолюбиви мотиви (Дончев, 1990).

Димитър Дончев признава, че „малък е броят на нашите възрожденски учители, които са получили високо образование и специална педагогическа подготовка. Повечето от тях, обичайки силно професията си, усъвършенстват своето майсторство на добри учители и възпитатели по пътя на самообразо-

ванието, като ползват и опита, и знанията на по-образованите свои другари и колеги чрез срещи, участие в учителски събори и др.“. Например забележителният син на българския народ д-р Петър Берон самостоятелно създава своя велик Рибен буквар и израства като – както го определя Дончев – „теоретик-педагог и училищен реформатор, лекар и общественик, учен, който разработва с еднаква акуратност както въпроси из областта на частните науки, така и важни проблеми на натурфилософията“. Дончев посочва, че още в тогавашна Европа го признават за „един от учените мъже на настоящето столетие“ (Дончев, 1972). Неофит Рилски и Хаджи Партений Зографски също с упорит труд, постоянство и ученолюбие достигат дори до научното звание „професор“ в богословското училище на о-в Халки. Д. Дончев възприема и оценява Неофит Рилски преди всичко като учен, който „всички противоречия между религията и науката се старае да изяснява в полза на науката и чрез науката“. Според него Н. Рилски отлично познава водещите педагогически идеи на Просвещението във Франция, Англия, Германия и Русия и сполучливо ги актуализира, като им придава и ярък политически характер, например – „по-напред трябва да се откриват училища (светски и демократични), а после църкви и манастири“; източноправославната религия е необходима на народа ни като „предпоставка и залог за българското етническо и национално единство и дори за бъдещото освобождение“. Хаджи Партений Зографски също има модерни педагогически възгледи, които апробира в учителската и управленската си дейност и защитава в своите учебници, например: „Според него – посочва Дончев – обучението на децата трябва да бъде първа грижа на родителите... Учението трябва да се извършва на роден език... Застъпва се за образование и на момичетата... Той съветва своите читатели да обичат отечеството си и своя народ, „що, ако дойде ред и душата си да не пожалат за тях“ (Дончев, 1983; Дончев, 1966). Д. Дончев е впечатлен както от постоянството и научния подход на Ем. Васкидович, от неговата ерудираност и логика на историческото изложение, така и от мъдростта и начетеността на К. Шапкарев: „Учението е светлина, от която няма нищо друго по-добро на света...“ (Дончев, 1995; Дончев, 1979).

Д. Дончев възпява всеотдайността на народния учител в стремежите му за самообразование и личностно самоусъвършенстване. „Единствено ревността и стремежът да бъде достоен за учителското си звание – посочва той – са накарали П. Р. Славейков да прекъсне учителската си дейност и да отиде да се „доучи“ при Христати Павлович в Свищов, а след това и в „даскалоливницата“ на Иван Момчилов в Елена. Р. Ил. Блъсков, който също е дългогодишен учител, се преселва със семейството си в Шумен, за да усвои от учителя Сава Филаретов взаимната метода. По-късно Блъсков започва да издава първото у нас педагогическо списание „Училище“ и се проявява като забележителен педагог. За да повиши своята педагогическа подготовка, Тодор Хрулев става

прислужник в училището на Христати Павлович. След това е помощник, а по-късно и самостоятелен учител. Получил с упорит труд добра теоретическа и практическа подготовка, той е не само един от изтъкнатите учители възрожденци, а и автор на учебници. Това не му пречи да бъде деен участник в освободителното движение, за което е изпратен на заточение в Мала Азия, където умира. А учителите Емануил Васкидович и Райно Попович поддържат най-редовна връзка с Неофит Рилски (основателно наречен по-късно патриарх на българската просвета), като се допитват по разни педагогически и училищни въпроси, изпращат му ръкописи на свои учебници и книги за мнение и др.“ (Дончев, 1983; Дончев, 1967).

Според Димитър Дончев научната компетентност е присъща и за решенията на учителските събори и на конгресите на БУС. Например още на първия учителски събор през 1868 г. в Стара Загора „едно от решенията е да се изработят еднакви програми за селските училища, а учебниците да се одобряват от учителските събори“. Учителският събор в Пловдив през пролетта на 1870 г. поставя „въпроса за изграждането на една стройна система на общообразователното училище“. Според Дончев оригинални и научно аргументирани са и решенията на II конгрес на БУС през 1896 г. относно началното образование на българските деца: „първоначалното училище да почва от 7-ата година, тъй като отсъствието на потребното домашно възпитание и на добре уредени забавачници прави нашите деца неспособни да почнат по-рано... първоначалното образование да бъде задължително, а не годините, които трябва да прекарат децата в училищата“. Правилни решения са приети и за продължителността на учебната година; за хигиената и санитарните условия в класната стая; за здравето и на детето, и на неговия учител; за необходимостта от подходящо жилище на учителя и пр. (Дончев, 1976).

Димитър Дончев посочва, че още Софроний Врачански и Васил Априлов ясно изразяват мисълта за създаване и на „Българско дружество с цел да разпространява общото просвещение сред народа“. Според него Васил Априлов „почти във всички свои трудове набелязва редица важни въпроси из областта на историята ни, езикознанието, етнографията, учебното дело и др., които се нуждаят от научно изследване“. Така постепенно потребностите на националната буржоазно-демократична революция оформят новия научен център на народната просвета – Българско книжовно дружество (1.X.1869), чиято цел „е да разпространява всеобщото просвещение у българския народ и да му показва пътя на неговото веществено обогатяване“, а главна грижа – „да обработва и усъвършенства българския език, българската история и народната словестност“. След Освобождението Дружеството закономерно прераства в Българска академия на науките (1911), като на преден план вече е научната дейност (Дончев, 1988).

За да вникнем в хуманизма на самия Дончев, можем да използваме два негови любими символа – отворения прозорец в педагогиката на великия детелю-

бец Януш Корчак, като идея за свободата и щастието на детството, и птицата от българското букварче на Г. Бусилен в знак на свободния и щастлив живот. Той особено обича възторжената хуманност на Корчак: „Деца, имайте възвишени мечти и стремежи към слава. От всичко това все някога ще излезе нещо“.

Безспорно именно хуманизмът на българския учител озарява трудната му професионална съдба и неговия неуморен стремеж да служи на детето. В творчеството на Д. Дончев по-целенасочено е изследван педагогическият хуманизъм на д-р Петър Берон: научната гледна точка е върху новото отношение на забележителния български просвещенец „към човека, към неговото освобождаване от духовния гнет на църквата и феодализма, към неговото културно-просветно издигане и земно щастие, към висотата на неговата личност“: на тази основа е създадена и философско-педагогическата му система. Дончев разкрива преклонението на д-р П. Берон пред природното съвършенство на човека, възхищението му към хармонията между тялото и душата – най-висше благо за човека е здравето, но не и без съчетаването му с човечност, доблест, патриотизъм, любов към знанията и науката и др. (Дончев, 1972).

Според Д. Дончев педагогическият хуманизъм на д-р П. Берон е отразен още в Рибния буквар – както в неговото съдържание, така и в методите на обучение и възпитание. „Още в предговора на своя „Рибен буквар“ – отбелязва Дончев – Берон припомня картината на килийното обучение, което е било истинско мъчение за децата. Движен от искрено състрадание и обич към тях, той пристъпва към написването на своя забележителен буквар. „Ни един не се намери – пише Берон – да помисли за нещастните деца и да им съчини някоя книжка. Това дело възприех аз“. Ръководен от хуманни чувства, той става привърженик и разпространител на най-прогресивните през онова време възгледи и методи по възпитанието и обучението както на момчетата, така и на момичетата: взаимоучителната организация, звучната метода, игрови похвати, рационални знания, без сурови наказания и пр.“ (Дончев, 1972).

Димитър Дончев разкрива неочаквани аспекти в педагогическия хуманизъм на лекаря и учения д-р П. Берон: „В един от докладите си до Комисията по карантините – посочва Дончев – той пише, че счита за „своя първа грижа в службата си да бъдат ваксинирани всички деца на малка Влахия в продължение на една година;... че лекарите са могли да принасят по-голяма обществена полза в едно време, когато болестите и епидемиите са върлували и отнасяли много жертви сред населението в Отоманската империя“. Дълбоко хуманно е и научното изобретение на докторската му дисертация (тазомер за установяване на размерите на ембриона в утробата на бременната жена) – „да избави бъдещата майка от излишните психични вълнения при употребата на металическите пелвиметри, от които тя изпада в ужас“. Д. Дончев отбелязва

и позицията на „великия син на българския народ и славянството против расизма – д-р Петър Берон е един от първите, ако не и първият учен, който се обявява против тази мракобесническа теория, допринесла толкова злини на човечеството“ (Дончев, 1972).

С вълнение Д. Дончев изповядва хуманизма на Неофит Рилски: „В „Българска граматика“ – пише той – Неофит мечтае за такова начално училище, което няма „да мучи малолетний и мягкий возраст детский, но да им подаде ръководство ко истинното просвещение... да не губят напразно своето драгоценно и златно време“. Реализирането на тази идея Неофит вижда в съществуващите вече в други страни взаимни училища и затова с готовност приема предложението да замине за Букурещ, за да усвои взаимната метода и да я въведе в България“ (Дончев, 1983). Велик хуманизъм мотивира просвещенската дейност на В. Априлов, особено ярко изпъкващ според Дончев в решението за всеобщо и безплатно образование на българските деца: „Априлов и Палаузов – посочва той – пишат от Одеса до ръководителите на училището, че учителите и епитропите нямат право да вземат „от чуждите момчета, дето дохождат в Габрово да се учат от други места, някоя пара за учение... Школата е обща и от край света ако дойдат, нека се учат“ (подчертаното е от мен – Д. Д.).“ Дончев изтъква и другата страна на хуманизма на българския учител – нравствеността и професионализма, като се позовава на Ив. Т. Бракалов: „Образът на Ботю Петков е жив пред очите ми и аз съм трогнат от неговата нравствена красота... Виждам го през прозорците на взаимното училище със строг поглед и замислен да продължава образователната си работа в класовете, винаги с добре подготвени уроци... справедлив“. Хуманизмът на народния учител-будител Д. Дончев доказва и чрез схващанията на К. Шапкарев, като привежда следния цитат: „Длъжностите на родителите към децата са: да ги хранят и възпитават, да ги порастат, да ги научат на книга и занаят... А задълженията на децата към родителите са да ги слушат и да им се покоряват, да ги гледат на старост... Обичай мира, истината и правдата. Върши добро и бягай от лошо...“ (Дончев, 1979).

В своите проучвания за апостолската мисия на българския учител Димитър Дончев се вдъхновява от прекрасните слова на министър Ст. Омарчевски относно светлите дела на големите строители на съвременна България, „които трябва да се сочат за пример, като образци на бляскаво изпълнен отечествен и национален дълг“ (Дончев, 1991).

Д. Дончев искрено се прекланя пред апостолската решителност и човешката всеотдайност на 16-годишната Екатерина Александрова от Стара Загора, която убедено казва на майка си: „Тоз заспал народ трябва да се просвещава... както ние сме се учили, тъй и другите деца имат нужда от учение“. И без колебание, пише с възхищение Дончев, „заминала от Стара Загора за Ловеч, въпреки че майка ѝ не я пускала да учителства“. Прекланя се пред великия

подвиг на Неделя Петкова-Караиванова (баба Неделя) и дъщеря ѝ Станислава Караиванова (Балканска): „Те се скитат от село на село, от град на град в Македония и с цената на много труд и воля изграждат основите на женското образование в този изостанал и застрашен от чужди влияния край“. Прекланя се с научна убеденост пред всички незнани страдалци на българското училище...

Може би Димитър Дончев вижда апостолството на народния учител в мъдрите и решителни слова на К. Шапкарев, които самият той обича да преразказва и често цитира:

„Не е възможно един учител да не бъде в същото време и народен деец, народен ръководител по обществените въпроси“ (Дончев, 1979). И още: „Обичай отечеството си и никога да не пожелаеш друго отечество, защото такова желание е начало на предателство. Грижи се за отечеството си, за народността си, и нищо не жали за благополучието им“ (Дончев, 1979).

Затова и букварописецът Георги Бусилен, отбелязва Дончев, внушава още на малките дечица повече от всичко на света да обичат своето прекрасно и мило отечество – Света България! Затова Т. Г. Влайков помни до края на живота си юнашките български песни, на които го е научил неговият любим начален учител Симон...

Колеги,

Да отбележим 100-те години от рождението на Димитър Евстатиев Дончев с неговите любими символи от българската история.

*НЕКА ОТВОРИМ ШИРОКО ПРОЗОРЦИТЕ И
СПУСНЕМ ПЕРДЕТАТА*

*ДА РАЗЛИСТИМ БЪЛГАРСКОТО БУКВАРЧЕ НА Г. БУСИЛЕН И
ДА ПОГЛЕДАМЕ ПТИЦАТА*

Да си спомним за Големия Човек и Мъдрия Учен Димитър Дончев – *Нежния рицар на българската духовност*.

Той остана чист и нежен, неподвластен на нашите „лукави“ дни.

Той ни завеща една възкръснала надежда, с великото упование, „че Отечеството ни пак ще оцелее, ще излезе от сегашната тежка духовна и материална криза, защото, окрилян от примера на народните будители, народът ни ще превъзмогне трудностите по пътя на своето духовно обновление. Ей! Буди, буди!“ . Амин.

ДА! ТАКА ДА БЪДЕ! – каза Димитър Дончев.

Светла му памет!

Апропо: Не е ли време да издигнем величествен национален паметник на НЕЗНАЙНИЯ БЪЛГАРСКИ УЧИТЕЛ – *единствения във вечността на времето?*

Трудове на Димитър Дончев за научна справка и за любознателен прочит с наслада:

Дончев, Д. (1997). Житието Светиклиментово (Нов прочит). *Педагогика*. кн. 4. София.

Дончев, Д. (1996). Тайната на Мадара е разкрита. *Педагогика*. кн. 10, с. 87. София.

Дончев, Д. (1995). От българско мляко отдоен... *Педагогика*. кн. 8. София.

Дончев, Д. (1994). Достоверен ли е разказът за ослепяване на Борисовия син Владимир? *Педагогика*. кн. 1. София.

Дончев, Д. (1991). За празника на народните будители. *Педагогика*. кн. 4. София.

Дончев, Д. (1990). Софроний Врачански – Серафим Български. *Народна просвета*. кн. 2. София.

Дончев, Д. (1988). Началото на Софийския университет. *Народна просвета*. кн. 10. София.

Дончев, Д. (1984). Из архивите на училищния отдел на Екзархията. *История на образованието в България*. т. II. София.

Дончев, Д. (1983). Голямата заслуга на Неофит Рилски към своето „любезно отечество България“. *Начално образование*. кн. 11.

Дончев, Д. (1979). Кузман А. Шапкарев за възпитанието (I. II. 1834 – 18. III. 1909). *Учителско дело*, бр. 8 от 27 февруари. София.

Дончев, Д. (1976). За оценка на поведението на учениците. *Народна просвета*. кн. 7. София.

Дончев, Д. (1972). Намерени са още два труда на д-р Петър Берон. *Вечерни новини*, бр. 6594 от 18 декември. София.

Дончев, Д. (1970а). Една снимка на сто години. *Отечествен фронт*, бр. 7978 от 23 май. София.

Дончев, Д. (1970б). Огнища на кирило-методиевски традиции. *Вечерни новини*, бр. 5801 от 23 май. София.

Дончев, Д. (1969). Български възрожденски светилник (По случай 100 години от откриването на българското училище в Букурещ). *Учителско дело*, бр. 73 от 7 октомври. София.

Дончев, Д. (1968). Огнище на възрожденския пламък (Преди 110 години бе създадена Болградската гимназия. Раковски – вдъхновител на тази благородна инициатива). *Отечествен фронт*, бр. 7424 от 31 юли. София.

- Дончев, Д. (1967). Жажда за родна просвета. *Славяни*. кн. 2. София.
Дончев, Д. (1966). Хаджи Партений Зографски (По случай 90 години от смъртта му). *Славяни*. кн. 5. София.
Дончев, Д. (1965). Към въпроса за първото новобългарско училище у нас. *Балканско знаме*, бр. 116 от 25 септември. с. 4. Габрово.
Дончев, Д. (1963). Протестът на софиянци. *Вечерни новини*, бр. 3566 от 19 февруари. София.
Дончев, Д. (1962). Гръцки автори за Паисий Хилендарски. *Славяни*. кн. 9. София.
И мн. др.

DIMITAR DONCHEV – IN ADMIRATION OF THE BULGARIAN TEACHER

**100 YEARS SINCE THE BIRTH OF DIMITAR EVSTATIEV DONCHEV
(5.10.1913 – 15.02.1997)**

Abstract. In memory of Dimitar Donchev an attempt of synthesis and praising his personality as well as his original historical-pedagogical ideas for Bulgarian education is made.

**Prof. Jordan Kolev, PDS
Student and follower of Dimitar Donchev**

✉ Neofit Rilski South-West University
Faculty of Pedagogy
66, Ivan Mihailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: jordan_kolev@swu.bg

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПЪРВОТО НОВОБЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ У НАС

ABOUT THE QUESTION FOR THE FIRST BULGARIAN SCHOOL IN OUR COUNTRY

*Справка, изготвена от Димитър Дончев, научен сътрудник, обсъдена
и единодушно одобрена от Дирекционния съвет на Научноизследовател-
ския институт по педагогика – 1965 година*

Предварително трябва да отбележим, че другарите от Габрово приемат, че Свищовското училище е първото светско училище у нас, организирано от местни българи за задоволяване на просветните им и търговски интереси. От своя страна, и другарите от Свищов пишат, че „никой не отрича неговата (на Габровското училище – б. н.) слава на първо новобългарско светско училище и неговите заслуги за повдигане на по-висок етап на учебното дело в нашата страна“ (виж статията на др. Иван В. Гунев „Не е „откритие“, а исторически факт!“, поместена във в. „Дунавско дело“, XII, бр. 6, 13.II.1965 г.). Но в разгара на полемиката другарите от Свищов изказват и такива мисли за своето училище, от които се получава впечатлението, че те само декларативно признават славата на Габровското училище като първо новобългарско училище, а всъщност присвояват тази слава на Свищовското училище. Такива мисли срещаме в споменатата статия на Иван Гунев. „Основите, върху които се изгради Свищовското училище през 1815 г., пише той, са така здрави, че те послужиха по-късно като основи и на Габровското училище, а след това и на цялата училищна система у нас“ или „Свищовското училище предхожда Габровското и последното е заимствало от него всичко ценно, което то е създало преди това“. В друга своя статия същият автор, като казва, че Свищовското „е прототип на днешното общонародно училище“, заключава: „Сто и петдесет години се минаха, откак учебното дело беше положено върху здрави народни основи, които са достатъчно издръжливи, за да се зида върху тях още по-непоколебимо и величествено образователното дело на днешна социалистическа България“ (вж. статията „Кръст на килийното обучение“ – в. „Дунавско дело“, XII, бр. 3, 23.I.1965 г.).

Това според нас са твърде пресилени мисли за ролята и значението на Свищовското училище от 1815 г. в историята на нашето учебно дело.

На какви основи е изградено Свищовското училище на Васкидович? Според Иван Гунев те са: достъпност до училището на децата от всички слоеве,

обществена материална издръжка, светски характер на обучението с подготвени за учителска работа лица, които не са заети с никаква друга дейност, обучение по взаимната метода, специална сграда за учебни занятия и др. Всичко това е така. В случая наистина са налице нови форми за училищна организация. Това е било известно и на основателя на Габровското училище В. Е. Априлов, който в „Мисли за българското учение“ (1847 г.) казва: „Свищовци първи по Българията види ся да отвориха общо училище с пожертвование: затова са похвални и достойни за подражание“. Известно е, че Неофит Рилски е уредил Габровското по образец на гръцкото светско училище в Букурещ, където той е ходил, за да усвои взаимната метода. Много допустимо е обаче габровци да са заели нещо и от свищовци по отношение на организацията на своето училище. И действително, известна приемственост в това отношение може да се съзре у Габровското училище. Тук, разбира се, организационните форми са по-усъвършенствани и са поставени на по-широка и съвременна основа. Но не в това трябва да дирим особеното, качествено новото у Габровското училище. А такова нещо у него има. За това говори Н. И. Ванков в своя труд „История на учебното дело в България“. На стр. 30 той пише следното: „С отхвърлянето на настойчивата молба на търновския гръцки владика да въведе **гръцкия език** (подчертаното е от нас), Габровското училище показало на всички, че и в нашите училища трябва да се изучава **само майчин език** (подчертаното е от нас), че и светските науки трябва да се преподават на същия език. Със своя пример то нанесло силен удар и на онова течение, което подкрепяло изучаването на гръцкия език в нашите училища, считайки го необходим за научните интереси на българската младеж“.

Този момент в развитието на нашето учебно дело е не само извънредно важен, но и решаващ. Оттук именно фактически се започва ерата на новобългарското образование.

Вярно е, че училището на Емануил Васкидович е светско и е изградено на нови организационни начала. В него обаче дълго време обучението се е извършвало на гръцки език. Данните за това са твърде категорични. В своето „Краткое политическое землеописание за обучение на българското младенчество“ (1835 г.), като говори на стр. 21 за гр. Свищов, Неофит Бозвели казва, че градът има „две прекрасни и чинопорядочни училища. У Горня махала се преподава алилодидактическо и **елиногреческаго диалекта** (подчертаното е от нас) учение. Подобно и в Долня махала – славенобългарского диалекта“. Сам Ем. Васкидович в предговора на своята „Педагогическа граматика“ (издадена на гръцки език през 1837 г. в гр. Брашов) казва, че е написал това съчинение в Свищовското **елинско** (подчертаното е от нас) училище „Преображение“. Предговорът носи дата 20 май 1836 г. В някои от книгите на Славянобългарско детеводство на Неофит Бозвели (1835 г.) Ем. Васкидович се споменава като съавтор и е наречен „елиногреческаго свищовскаго училища учителя“.

Като спомоществовател на „Педагогическа граматика“ на първо място е споменато Свищовското **елинско училище**.

Вярно е, че в училищната кондика от 1824 г. Свищовското училище, е наречено „славяноболгарско“, но изглежда, това пожелание на неговите учредители е останало дълго време само на книга. На практика обучението в него се е извършвало на гръцки език поне до 1836 г., т. е. и след основаването на Габровското училище.

От това не бива да се прави заключение, че Ем. Васкидович е преследвал някакви панелинистични асимилаторски цели по отношение на българския народ. Гръцкият език е бил въведен от него по искане на свищовските търговци, защото този език имал широко приложение във вътрешната и външната търговия. Сам Васкидович, който е обикнал много българския народ, високо е ценял българския език, поставял го е на еднаква висока с гръцкия и го е въвел като учебен предмет в своето училище. Освен това повечето негови съчинения са писани на български език.

В славянобългарското свищовско светско училище на Христати Павлович, основано през 1831 г., също се е изучавал гръцки език. Сам Павлович, който е бил голям родолюбец, в предисловието на изданията от него гръцко-български разговорник пише следното: „Многожди, гледаючи повседневно ваше-то за Гречески-а язык горячее рачение, помислих да почнем едно сочинение двоязично, сиреч един словарь, в кого-то да изтолкувам на наши. а Болгарский язык сичките гречески речи, за да би могли наставляеми от да се научи скоро и сос леснота да разговаряте гречески... Вие обаче, возлюбленейший мои единородни, приемше желаеми-а вам. Разговорник, положете мало труд и прележете се да се научите из него тоя благороден язык. Греческий: благороден, думам, и весма потребен. Понеже сос него можете секаде да отидете, и отидевше да бидете без утеснение, и да извършите сякой свой подлог благополучно...“.

По-нататък Павлович с паисиевски патос казва и следните трогателни думи: „Който успее же в тоя толку потребен язык, и научи го совершенно, молим му се со слези, да не унищожава свой-а род болгарский, именувашия, каквото много безумни правят, Грек“.

Тук трябва да добавим, че Христати Павлович на заглавната страница на своята „Аритметика или наука числителна“ сам се назовава „учител в **словено-елинското** в Свищов училище“.

Това показва, че и Ем. Васкидович, и Христати Павлович, макар да са мислели извънредно много за българския народ, са принадлежали към „онова течение“, което, както казва Ванков, е подкрепяло изучаването на гръцкия език, считайки го необходим за научните интереси на българската младеж.

Такива училища, които все още не са могли да минат без гръцкия език, въпреки всичките им други нови и положителни страни, според нас, не биха могли да се считат за „прототип на днешното общонародно училище“ или пък да бъдат оная здрава основа, върху която се зида „още по-непоколебимо и величествено образователното дело на днешна социалистическа България“.

С решителното отхвърляне на гръцкия език и изучаването на всички предмети само на български език Габровското училище извършва един революционен акт за времето и поставя наистина началото на новобългарското образование. То първо се освобождава от опеката на гръцките владици, които по отколешна привилегия са се „грижели“ за просветата на православното население в Турската империя. С основаването на Габровското училище се преустановява и традицията някои светски училища у нас да се наричат славянобългарски, в които, както казва Неофит Бозвели, обучението се е водило на славянобългарски диалект. Габровското училище се ръководи от Неофит Рилски, който е един от първите радетели за очистването на българския език от остарелите форми на църковнославянския език и за създаването на новобългарския език (западно наречие). Именно този език Неофит въвежда в Габровското училище. В Свищовското училище на Васкидович не се е преподавало българска история. Този предмет се въвежда твърде късно. Така че това училище дълго време не е служило пряко за народностното осъзнаване на българския народ. А в Габровското училище предметът българска история се въвежда още с откриването му.

Към това трябва да прибавим, че двете свищовски училища са имали предимно местно значение. Те са обслужвали главно икономическите интереси на свищовското търговско съсловие. В тях действително са се учили изтъкнати наши възрожденци като П. Р. Славейков, Тодор Хрулев, Драган Цанков, но това е било твърде късно – след 1840 г. Само учителят Андрей Робовски и Никола Михайловски са се учили през 1832 г. в Свищов, и то в училището на Христати Павлович. А Габровското училище в скоро време става истинско общонародно просветно средище, в което идват да се учат на роден новобългарски език младежи от всички краища на страната. Наред с това то става разсадник на усъвършенстваната вече от Неофит Рилски взаимоучителна метода за цяла България.

В заключение трябва да кажем следното: фактът, че Свищовското училище на Васкидович от 1815 г. е първото светско училище на българска земя, организирано от българи за български младежи, с нищо не помрачава значението на Габровското училище като пръв орган на новобългарското училище. Свищовското училище е изиграло своята положителна роля в развитието на нашето учебно дело именно като първо светско училище. То е важен етап в това развитие. Но такава роля, повече или по-малко, са изиграли и чисто гръцките училища у нас. Доколкото обаче в това училище се е изучавал гръцкият език и на този език се е извършвало обучението по разните предмети, въпреки благородните намерения на неговите основатели, то обективно е играло и известна отрицателна роля в нашия тогавашен живот, защото е поддържало у мнозина идеята за малоценност на българския език, поради което не малко младежи са почнали да се гърчечат. За такива случаи, както бе посочено, изглежда говори Христати Павлович. Между Свищовското и Габровското училище съществу-

ва закономерна приемствена връзка по отношение на някои организационни форми, но Габровското училище има нещо свое, което качествено го различава от Свищовското. То е окончателното изхвърляне на гръцкия език и въвеждането на говоримия тогава български език, на който започнало преподаването на всички предмети. Това именно прави Габровското училище действително пръв орган на новобългарското образование, изиграло огромна роля в нашето национално Възраждане.

Забележка: Тази статия на Димитър Дончев препечатваме от в-к „Балканско знаме“, XIV, бр. 116, 25 септември 1965 г., с. 4. Габрово.

ПРОТЕСТЪТ НА СОФИЯНЦИ 90 ГОДИНИ ОТ ОБЕСВАНЕТО НА ЛЕВСКИ

THE PROTEST OF THE CITIZENS OF SOFIA 90 YEARS FROM THE HANGING OF VASSIL LEVSKI

Димитър Дончев

Преди 90 години в София увисна на бесилката Васил Левски – идеологът и организаторът на националнореволуционната борба на българския народ против турските поробители.

Дълго време турската власт напразно се мъчела да залови „баш комитата“ и да сложи край на неговото опасно за сигурността на държавата дело.

Голяма била радостта на отговорните турски сановници, които трябвало да се справят с опасния комита. Като узнал, че Левски е заловен, управителят на Софийската област мютесарифът Махзар паша устроил в конака богата вечеринка, на която поканил да присъстват софийските първенци – турци, евреи и българи.

За самото обесване по заповед на Саид-паша Махзар-паша извикал в София общинските съветници от софийската, златишката, пирдопската и радомирската нахия. С тези свои действия турската власт искала да сплаши народа, а също така да покаже пред външния свят, че и самите българи са против главния нарушител на законите на отоманската държава.

Във връзка с тези известни исторически факти искам да съобщя и един неизвестен досега факт, за който съм слушал още като дете от покойната си баба Катина Костова, родом от София. Баба Катина не ни беше роднина, но ние я чувствахме като своя, тъй като майка ни е израснала и е била възпитана в нейния дом. Мъжът на баба Катина, дядо Косто, когото също помня, беше шивач. И двамата бяха грамотни. Тогава аз бях 10–11-годишно момче. Баба Катина често ми разправяше приказки и свои спомени от турско време. Веднаж я за-

питах дали е виждала Васил Левски. Отговори ми, че не го е виждала (това в първия момент много ме огорчи, защото аз исках непременно да го е виждала и да ми разправя много за него), но помнела деня, когато той бил обесен от турците. Тя тогава била вече омъжена (била „млада булка“). Живеели недалеч от Шарения мост (Лъвовия мост), някъде към сегашната пресечка на улиците „Георги Димитров“ и „Богомил“. В деня преди обесването на Левски турците ходели от къща на къща да карат българите да отидат на другия ден да гледат как ще бъде обесен Васил Левски.

В самия ден на обесването българите били като „попарени“. Мнозина даже плакали. Те не само не отишли да гледат позорното зрелище, но в знак на протест спуснали пердетата на прозорците си и не ги вдигнали през целия ден.

Аз не мога да възпроизведа дословно онова, което съм чул преди около 40 години от старата жена. Предавам разказаното от нея по памет в общи линии. То обаче още тогава ми направи силно впечатление. По-късно можах да си изясня смисъла на протестната акция, която софиянци са направили в тоя злокобен за целия български народ ден.

Днес, когато чета писаното за обесването на Васил Левски, се убеждавам в правотата на разказа на баба Катина. Няма противоречие между нейните думи и спомените на някои очевидци, присъствали на обесването на Апостола на свободата. Нито един от тях не твърди, че при обесването са присъствали много българи.

Според спомените на Дамян Ив. Богоев, предадени от Коста Николов, поп Христо, който уж бил изповядал Левски, „веднага след обесването на Дякона“ отишъл в хана на хаджи Боне Петров и между другото казал, че „не е имало много народ“. Само на крепостния ров имало неколцина наблюдатели освен официалните лица и войската за охрана.

Дамян Богоев споменава още, че намиращите се в хана хора плакали, като слушали от поп Христо как бил обесен Левски (вж. Иван Унджиев, Васил Левски – биография. София, 1945, с. 716 – 717). Това настроение у софиянци баба Катина предаде, като каза, че те били като „попарени“ и мнозина плакали.

Забележка: Тази статия на Димитър Дончев препечатваме от в-к „Вечерни НОВИНИ“, XXII, бр. 3566, 19 февруари 1963 г., с. 4. София.